

AZ IGAZSÁGFOGALOM INTENZÍÓJA: AZ ISMERETEK MEGBÍZHATÓSÁGÁNAK KRITÉRIUMA. II.*

S Ó S V I L M O S

3. A KORRESPONDENCIA ELMÉLETEK

A megfelelési elméletek mindegyik változata valamiféle összevetést kíván megvalósítani az állítás, illetve állítások rendszere és a között, amiről az állítás szól. A megfelelési elméletek egyik típusa az igazságot tulajdonságnak, másik típusa pedig relációnak tartja.

Az a felfogás, amelyik az igazságot egyszerűen egy elemezhetetlen tulajdonságnak tartja, viszonylag röviden elintézhető. Ebben a felfogásban az a mondat, hogy „amit mondok igaz”, csupán deszignálja annak a tulajdonságát, amit mondtam. Russell szerint — aki egy időben erre az álláspontra helyezkedett — csupán két egyszerű tulajdonság van: az igazság és a hamisság. Moore szerint viszont egyetlen ilyen tulajdonság van: az igazság, a hamisság csupán az igazság hiánya, azaz pusztá negáció. Pitchernek teljesen igaza van abban, ahogyan Moore álláspontját elemzi.¹ Ha a hamisság pusztán valamiféle hiány — még hozzá egy tulajdonság hiánya, hiszen az igazságot itt tulajdonságként kezelik —, akkor az igazságelmélet egyáltalán nem plauzibilis az ún. kontingens igazságokra. (Ilyenek: Péter otthon van, Esik az eső stb.) Az ilyen felfogásból ugyanis az következik, hogy ha ezen ítéletek igazságát vizsgáljuk, akkor csupán abból a szempontból kell szemügyre vennünk őket, hogy rendelkeznek-e a fentebb megkívánt tulajdonsággal — ami viszont nyilvánvalóan abszurd. Az ún. szükségszerű igazságoknál is (pl. $2 + 2 = 4$) paradox eredményekre jutunk. Ugyanis, ha az igazság tulajdonság, akkor arra az egyébként értelmes kérdésre, hogy valami miért rendelkezik ezzel a tulajdonsággal, azaz az adott esetben arra, hogy mitől igaz az állítás, nincs válasz. Illetve a válasz egyszerűen annyi: Így van és kész. De tegyük fel, hogy az igazsághoz hasonlóan a sárgaság mint szín, ugyancsak egy egyszerű elemezhetetlen tulajdonság. Ebben az esetben, hogy mitől sárga ez a szövet kérdésre egy teljesen értelmes és racionális válasz adható. Sőt nemcsak adható ilyen válasz, hanem racionálisan gondolkodó ember számára erre felelni is kell, ha a racionalitást normaként kezeli.

Ha az igazság extenziója a megbízható állítás, akkor az igazság tulajdonságként való kezelése azt eredményezi, hogy az igazság intenziója, jelentése tautológia lesz. Ha ugyanis ez a jelentés csupán annyi, hogy az igazság elemezhetetlen tulajdonság, akkor ez semmitmondó lesz, mert nem ad kritériumot arra vonatkozóan, hogy melyik állítást láthatjuk el az igaz jelzővel. Egy olyan nyelvi tautológiához jutunk, mely szerint a megbízható állítás azonos lesz a megbízhatóság tulajdonságával rendelkező állítással. Tehát az igazság

*A tanulmány első része a „Magyar Filozófiai Szemle” 1973/5–6. számában jelent meg. — Szerk.

¹ „Truth”, ed. by G. Pitcher, New Jersey 1964, 3.

tulajdonságként való felfogása részben abszurd paradoxonokra, részben üres tautológiákra vezet.

A megfelelési elméletek másik típusa — és ez a gyakoribb — az igazságot relációként kezeli és ezért az igazságfogalom intenziójának megadásakor arra törekszik, hogy megmagyarázza az ún. megfelelési reláció mibenlétét. A legdurvább megfogalmazásban a köznapi gondolkodásra is jellemző megfelelési elmélet azt állítja, hogy az igazság valamely megfelelési reláció aközött, amit mondunk, és a világ valamely ténye, illetve a dolgok állása között. Az igaz gondolat ebben az értelmezésben az, ami megfelel a situációnak, a ténynek, a dolgok állásának, vagy bárminek, amiről az ismeretet tartalmazó állítás szól. Ha az igazság viszony, akkor nemcsak a viszony mibenlétét szükséges elemezni, hanem azt is, hogy mik között áll fenn ez a viszony, már csak azért is, mert a viszony mibenléte függ ettől. Az igazságot megfelelési viszonyként értelmező elméletek két csoportba oszthatók: az egyik csoport szerint a megfelelési reláció az ismeret vagy gondolat és a valóság vagy tények között áll fenn. Az ismeret vagy gondolat az eltérő változatokban különbözőképpen jelentkezik, lehet mondat, kijelentés, azaz a mondat tartalma, állítás stb. A valóság ugyancsak lehet dolog, esemény, valóságfragmentum, vagy csak részben a valósághoz tartozó tény. A másik típus azt tartja, hogy az ismeret és a valóság viszonya közvetlenül nem tárható fel, hanem csakis a megfigyelési kijelentéseken keresztül, azokra visszavezetve. A megfigyelési kijelentések viszont észleléseken alapulnak, még akkor is, ha ezek az észlelések az embernél mindig egy konceptuális sémán belül vannak értelmezve. Az észleléseket kifejező észlelési kijelentések — és a megfigyelési kijelentések csak annyiban különböznek az észlelési kijelentésektől, hogy más a megismerési funkciójuk — valóban fundamentálisnak tűnnek abban az értelemben, hogy a valóságról szóló kijelentések, állítások ellenőrzése és igazolása valamiképpen utal ezekre a kijelentésekre.

(3.1) Az a felfogás, amelyik az ismeret és valóság megfelelési viszonyát az észlelési kijelentésekre alapozza, lényegében redukálja a megfelelési viszonyt az észlelés és a valóság közti megfelelésre. Az észlelés és a valóság közti viszony értelmezésében két alapvető álláspontot találunk. Az egyik szerint az észlelés meghatározott agyi állapot. Ez az azonosságelmélet, mely szerint egyértelmű, bár nem kölcsönösen egyértelmű megfeleltetés hozható létre az agyi állapotok típusai és az észlelt dolgok, tárgyak, események típusai között. A másik álláspont szerint az észlelés és a valóság megfelelése egy sor probléma miatt nem redukálható az agyi állapotok és a valóság megfelelésére, hanem egy nagyjából behavioristának tekinthető konceptuális sémán belül értelmezhető. Nem a klasszikus behaviorista filozófia kifejtett formái, hanem a bennük használt módszertani közelítés az, ami témánk szempontjából lényegesnek látszik. Márkus György² sűrített formában dolgozta ki ezt a változatot. Ennek lényege a következő: Márkus bírálja a klasszikus behaviorista filozófiai felfogásnak azt a formáját, amelyik viselkedés-diszpozícióként jellemzi az észlelési állapotot. Ugyanakkor határozottan leszögezi, hogy az észlelést össze kell kapcsolni egy meghatározott viselkedéstípussal. A behaviorista pszichológia diszpozicionális terminusai, mint kimutatja, tárgyi tulajdonságokat, és nem állapotokat jelölnek, márpedig éppen ez utóbbiakra kell magyarázatot adni. Márkus szerint a biológiai rendszerek esetében beszélhetünk életfunkciókról, mely fogalom

² Márkus György: Az észlelés és a pszichofizikai probléma; „Magyar Filozófiai Szemle”, 1968/2.

azon folyamatok összességét jelöli, amelyek a rendszer meghatározott, egy vagy több lényeges változójának megengedett szinten tartását, mint az organizmus fennmaradása számára nélkülözhetetlen adaptív effektust biztosítja. Az észlelés a magasabbrendű biológiai organizmusok esetében éppen ilyen életfunkció. Az észlelés, a biológiai evolúció során keletkezett életfunkció éppen azt teszi lehetővé, hogy létrejöhessenek az erősen differenciált és viszonylag gyorsan változó környezethez való adaptív viselkedési relációk. Az észlelés ebből a szempontból nem más, mint az adekvát viselkedési reakcióra való előkészület. Az észlelés tehát egyik mozzanata az organizmus aktív adaptív tevékenységének. Márkusnak az a törekvése, hogy az észlelés és a valóság között egy sajátos megfelelési elméletet alakítson ki. Ez a megfelelési elmélet abba a felfogásba helyezkedik bele, mely szerint az emberi megismerés nem visszautkrözés, hanem az általános emberi tevékenység integráns részét alkotó orientációs tevékenység. Ennek következtében, ha az igazság az ismeret (e tevékenység valamilyen módon rögzített eredménye) és a valóság valamilyen megfelelése, akkor egy viselkedési struktúra és a valóság összetevéséről kell beszélni. Ennek keretében Márkus az észlelés és a valóság viszonyát ilyenfajta megfelelési viszonyként értelmezi.³ Megfelelő, adekvát reakciókról beszél abban az értelemben, hogy ha a reakciókészség átmegy a külső cselekvésbe, akkor a cselekvés objektíve adekvát lesz a külső környezetben, azaz a szóban forgó viselkedési aktus vagy művelet sikeres lesz mindazon esetekben, amikor a szóban forgó észlelés veridikus, és minden olyan esetben inadekvát lesz, amikor az észlelés nem veridikus. Ezeket az adekvát viselkedési reakciókat az elsődleges minőségek esetében az ún. „követő” (reprodukáló) és az „átalakítási” (transzformációs) reakciókra való készségekben jelöli meg. Leontyevre hivatkozva még izomorf reakció-struktúrákat is megad, pl. a zenei hallásra vonatkozóan. A tárgy-észlelés magának a globális szituacionális viselkedésnek a tagolásával, belső szerkezetével van adekvát megfelelési összefüggésben.

Márkus az azonosságelmélettel szemben fejti ki saját koncepcióját és ez a koncepció teljesen beleillik abba a felfogásba, amelyik az emberi megismerést orientációs tevékenységi formának fogja fel. Ezzel szemben állításonk az, hogy az azonosságelmélet logikailag nem hibás, sőt jó elméleti keretül szolgál az észlelések értelmezéséhez, logikailag eddig nem cáfolt és megítélésünk szerint logikailag nem is cáfolható. Ezzel foglalkoztunk egy korábbi tanulmányunkban.⁴

Cikkünkben azt igazoltuk, hogy Márkus érvrendszere alapján az azonosságelméletben nincs logikai vagy empirikus érvekkel kimutatható hiba. Márkus érvelésrendszere az irodalomban szokásosnál jóval erősebb és megalapozottabb. Eddigi ismereteink alapján nincs jogunk azt hinni, hogy létezik más bizonyító erejű cáfolat az azonosságelméletet illetően. Nem érintettük közvetlenül Márkus saját interpretációs rendszerének problémáit és nehézségeit. Nem azért, mintha ez nem lenne lehetséges, hanem azért mert Márkus saját értelmezési rendszerét azért tartotta szükségesnek felépíteni, mert szerinte az azonosságelmélet hibás. Miután az azonosságelmélet nem bizonyult hibásnak, szükségtelennek bizonyult valami másfajta, kevésbé ökonomikus, de bonyolultabb rendszer felépítése.

³ Márkus, i. m. 249., 281., 289. és 291.

⁴ Sós Vilmos: Hibás-e az azonosságelmélet?; „Magyar Filozófiai Szemle”, 1970/6.

Márkus konceptuális sémájának azonban nemcsak az a baja, hogy nem eléggé ökonomikus, hanem ezen felül még több elméleti és empirikus értelmezési nehézséget is hordoz. Ezekkel nem foglalkozunk, mert Altrichter ezeket részletesen kimutatta.⁵ Altrichter bírálóatából számunkra itt az a fontos, hogy kiderül: Az észlelés behaviorista jellegű, bár az eredetihez képest módosított felfogása nem tudott szerkezeti megfelelést kimutatni az észlelés és az észlelés objektuma között, ill. ahol megkísérelt ilyenfajta megfelelést kimutatni, ott logikai és egyéb értelmezési nehézségek álltak elő.

Mivel az észlelés az egyetlen olyan megismerési terület, ahol bizonyos kísérleti anyag állt rendelkezésre az effajta megfelelés bizonyítására, ezért a negatív eredményt jelen pillanatban általánosabban is megfogalmazhatjuk: ha a megismerést orientációs tevékenységként fogjuk fel, akkor a megismerés és a megismerés objektuma között a korrespondencia elmélet követelményei értelmében nem hozható létre megfeleltetés. Természetesen — miután más megismerési szinten még kísérletek sem történtek a megfelelés bizonyítására — mint jövőben esetleg érvényesíthető hipotézist nem zárhatjuk ki véglegesen a megfelelési elméletet, de a kutatás eddigi menete és az észlelésnek a megismerésben játszott alapvetően fontos szerepe alapján szerfelett valószínűtlennek tarthatjuk egy ilyen hipotézis igazolhatóságát.

A fejtegetésből eddig csak az tűnt ki, hogy az azonosság hipotézise több okból kifolyólag előnyösebb a rivális behaviorista felfogásnál. Ez és a behaviorista felfogás hibái megmutatták a tevékenységként felfogott észlelés és az észlelés objektuma közti megfeleltetés lehetetlenségét. Ez azonban nem elég.

Az azonosságelmélet az észlelés területén sok fontos jelenséget meg tudott magyarázni. Sok, ugyancsak fontos jelenséggel kapcsolatban viszont mind ez ideig semmit sem tudott mondani. Az azonosságelmélet védelmében felhozott érveink csak azt mutatták meg, hogy semmiféle logikai vagy empirikus érv nem szól az ellen, hogy az eddig még nem értelmezett jelenségek ne lennének tárgyalhatók ezen elmélet keretein belül. Ez azonban a további kutatás még megoldásra váró feladata.

Tegyük fel mármost, hogy az azonosságelmélet mindezeket a feladatokat meg fogja oldani: azaz minden fontos jelenséget majd megmagyaráz és igazolja, hogy az észlelés valóban meghatározott típusú agyi állapot. Kimutatja majd feltehetően azt is — hiszen enélkül nincs értelme e hipotézisnek —, hogy egyértelmű viszony van ezen észlelést reprezentáló agyi állapot és aközött, amit a szubjektum észlel (a külvilág tárgyai, dolgai, eseményei stb.). Ismételten hangsúlyozzuk, hogy elegendő az egyértelmű és nem szükséges a kölcsönösen egyértelmű viszony kimutatása. Ekkor is felmerül azonban a következő nehézség. Egy és ugyanazon agyi állapotot nem feltétlenül egy és ugyanazon állítás írhat csak le. Empirikus tényként állíthatjuk, hogy a nyelv és a logika szerkezete és természete nem olyan, hogy ugyanazon agyi állapotot (észlelést reprezentáló agyi állapotot) csak egyfajta állítás írhatson le. Ez azt jelenti, hogy nem létesíthető egyértelmű hozzárendelés az észlelés és az észlelési állítások között. Tehát az észlelési állítás és az észlelt objektum között akkor sem hozható létre egyértelmű megfelelés, ha az észlelés és az észlelt objektum között van ilyen megfelelés. És mivel az észlelés publikussá csak az észlelési állítások

⁵ Altrichter Ferenc: Megjegyzések az észlelés filozófiai fogalmáról; „Magyar Filozófiai Szemle”, 1972/1.

révén válik, ezért a megfelelés követelménye is csak akkor válik interszubjektíve ellenőrizhetővé, ha az észlelési állításokra vonatkoztatható lenne a megfelelés.

Mivel az észlelés és az észlelési állítások közti egyértelmű megfeleltetés nem hozható létre és a módosított behaviorista koncepció sem bizonyult helytállónak, így a megfelelési elméletek észlelésére orientálódó, illetve az észlelésre vonatkozó változata használhatatlannak bizonyult. Két legyet ütöttünk egy csapásra! Egyfelől kimutattuk, hogy az észlelés és az észlelés objektuma közötti egyértelmű hozzárendelést biztosító megfelelés nem alkalmas az állítások és az észlelt objektum összevetésére, másfelől a konkrét ismeretszint kapcsán kiderült, hogy a megismerési tevékenység szerkezete sem alkalmas az általa kifejezett valóságfragmentummal való megfelelés kimutatására.

Miként egyeztethető össze az orientációs tevékenység és a valóság közti megfelelés tagadása azon kiindulópontunkkal, miszerint a megismerés orientációs tevékenység? A cselekvő ember tevékenysége közben jut információkhoz. Hat környezetére és fordítva, és éppen ez a kölcsönösen egymásra gyakorolt hatás hordozza az információkat. A cselekvő szubjektum az, aki megismer és nem pedig az agy, de az információkat a neurofiziológiai mechanizmus tárolja, dolgozza fel, rendezi el. Kiindulópontunk csupán annyit jelent, hogy minden megismerési szint — itt nem tárgyalható módon — belerendeződik az emberi tevékenység általános szerkezetébe, és ehhez a szerkezethez képest az emberi megismerési tevékenység felépítése nem külső vagy idegen. Az ember tevékenysége során dolgozza fel az információkat és információszerzési módja nagymértékben hatást gyakorol konceptuális és értelmezési sémáira, információinak tartalmára. Ebből azonban nem következik szükségképpen — mint ahogyan ténylegesen egyáltalán nem is következik —, hogy a megismerés bármely szintjének a struktúrája közvetlenül összevethető vagy megfeleltethető lenne annak szerkezetével, amit megismerünk. Pl. az észlelési mechanizmus olyan, hogy valóban csak bizonyos típusú észlelések hordoznak veridikus információkat az észlelés objektumáról, ebből azonban nem következik az, hogy az észlelési mechanizmus szerkezete maga, és még kevésbé az észlelési mechanizmus bizonyos állapotait leíró állítások szerkezete azonos lenne annak struktúrájával, amit ezek az állítások leírnak.

Természetesen a klasszikus korrespondencia elméletek nagy többsége nem is észlelésre hivatkozik, amikor a megismerés és a valóság közti megfelelést állítja, hanem a megfelelési viszonyt az állításokra és az állításoktól valamilyen értelemben függetlenül létező entitásokra vonatkoztatja. A továbbiakban ezeket az elméleteket fogjuk vizsgálni.

(3.2) *Kognitív korrespondencia.* Az észlelések esetében szükségtelen volt részletesebben tisztázni azt, hogy mit tekintünk korrespondencia relációnak, mert a korrespondencia legfeljebb azt jelentette, hogy létezik — ha létezik — valamilyen egyértelmű hozzárendelés az észlelés és az észlelés objektuma között. A relációfogalom használata nem szorult különösebb elemzésre. Ha a relációt tetszőleges entitások, dolgok, fogalmak, ismeretek stb. közti kapcsolatnak fogjuk fel, akkor viszont már elengedhetetlen rögzíteni azt, hogy a fogalmat milyen értelemben használjuk. Tulajdonság (predikátum) a logikában mindaz, amit állíthatunk valamiről. Ha bizonyos dolgok rendelkeznek valamely tulajdonsággal, más dolgok pedig nem, akkor azt mondhatjuk, hogy ez a tulajdonság bizonyos dolgokra nézve igaz, más dolgokra nézve pedig hamis. Az osztályok alkotják a tulajdonságok terjedelmét, vagyis az osztályok tartalmazzák

mindazon dolgokat, melyek valamely tulajdonsággal rendelkeznek.⁶ Ha a halmazelméletből kölcsönvett fogalmakkal élünk, akkor a következőket látjuk: a halmaz elemein definiálhatunk tulajdonságokat, a halmaz elemei között pedig relációkat. A relációk tetszés szerinti számú változót tartalmazhatnak attól függően, hogy a halmaz hány eleme között állnak fenn. Ha a halmaz egy elemére vonatkozóan állítunk egy tulajdonságot, vagy több elemére vonatkozóan állítunk egy relációt, akkor egyaránt igaz vagy hamis kijelentéshez jutunk. Ebből adódik, hogy ésszerű és ökonomikus a tulajdonságot egyváltozós relációnak tekinteni, mert így csak egyfajta fogalommal lesz dolgunk.⁷

A korrespondencia elméletekhez azonban nem elégséges az egyszerű reláció-fogalom, hanem ebből a szempontból különös jelentősége van az ún. rendezési relációnak (nagyság szerinti rendezés, megelőzés, pontos sorrendiség stb.). Defináljuk — mert később felhasználásra kerül — az ún. rendezett halmazt. Egy halmaz rendezett, ha elemei között definiálhatunk egy megelőzési rendezési relációt és a halmazban teljesülnek az alábbi rendezési törvények: 1. egyetlen elem sem előzi meg önmagát; 2. ha egy elem megelőzi a másikat, akkor a másik nem előzheti meg azt; 3. Ha egy elem megelőzi a másikat és az megelőz egy harmadikat, akkor az első is megelőzi a harmadikat; 4. ha két elem a rendezett halmaz eleme, akkor a két elem vagy azonos, vagy egyik megelőzi a másikat. Röviden: egy halmaz rendezett, ha elemei között értelmezve van egy kétváltozós irreflexív, asszimmetrikus, tranzitív és trichotóm reláció⁸. Két rendezett halmaz között létrehozható egy rendezéstartó leképezés, és ekkor a két rendezett halmaz hasonlóknak mondjuk. Legyen A és B két rendezett halmaz. Ezek hasonlóak, ha van olyan invertálható függvény, amelyik A bármelyik két elemét úgy viszi át B két elemébe, hogy B e két eleme közül az előzi meg a másikat, amelyik az eredeti A halmazban is előbbi volt⁹, vagyis a függvény, illetve a megfeleltetés az előbbi elemhez előbbi, a későbbi elemhez pedig későbbi elemet rendel. Jól rendezett halmazok (azaz olyan halmazok, melyek bármely nem üres részhalmazának van első eleme) esetében nagyon erős állítást tehetünk: ha egy halmaz jól rendezhető, akkor többféle módon is lehet jól rendezni. De ha két jól rendezett halmaz esetében a jól rendezés rögzített és a két halmaz hasonló, akkor csak egyetlen rendezéstartó megfeleltetés realizálja ezt a hasonlóságot.¹⁰

A rendezési reláción kívül szükségünk van még a struktúra definíciójára. Egy halmazt struktúrának¹¹ nevezünk, ha elemei között relációk és műveletek vannak definiálva. A halmaz maga a struktúra individuumtartománya, a halmaz elemei pedig a struktúra individuumai. Két struktúra izomorf, ha köztük egy olyan kölcsönösen egyértelmű megfeleltetés létesíthető, amelyik reláció- és művelettartó.

Ezek a halmazelméleti fogalmak segítségünkre lesznek a korrespondencia reláció tisztázásához, mely reláció legalább kétváltozós, és ezért semmiképpen sem tekinthető tulajdonságnak. Két dolgot szükséges tisztáznunk: az egyik az, hogy *mi* ez a reláció, a másik pedig az, hogy *mik között áll fönn* ez a reláció. Az előbbi nyilván függvénye az utóbbinak, mert az, hogy *mik között áll fönn*

⁶ Ruzsa Imre: „A matematika és a filozófia határán”, Budapest 1968, 18.

⁷ Ruzsa—Urbán: „A matematika néhány filozófiai problémájáról”, Budapest 1966, 165.

⁸ I. m. 41.

⁹ I. m. 154.

¹⁰ Ruzsa, i. m. 319—320.

¹¹ Ruzsa—Urbán, i. m. 165—166.

a reláció, már eleve kizár bizonyos fajta relációtípusokat. Például a korrespondenciát izomorf relációnak tekinteni rendkívül nehéz lenne, mert ehhez azt kellene bizonyítani, hogy struktúrák közötti relációról van szó, márpedig a korrespondencia reláció valóságoldalát rendkívül nehezen lehetne a fenti értelemben definiált struktúrának tekinteni. Könnyen cáfolhatók ezért az olyan álláspontok, melyek a korrespondenciát olyan — rendezéstartó — relációnak tekintik, amelyik izomorf struktúrákat eredményez. Markovič¹² például a következőképpen értelmezi a korrespondenciát: az igazság két dolog viszonya. Az egyikről közvetlen tapasztalatunk van — ez a jel. A másikat a jel közvetíti — ennek a jel csupán modellje. Ez a másik lehet valamiféle valóságos struktúra, tény stb. Valamely jel akkor és csak akkor igaz, ha adekvát módon jelöl egy valóságos modellt. Az adekvát jelölés ekvivalens azzal, hogy azonos szerkezetű, izomorf. A jel kijelentések valamely osztálya, mely lehet egyelemű is. A modell viszont természeti és társadalmi állapotok, valóságos tárgyak bizonyos halmaza.

Ha valaki azt vallja, hogy ismereteink igazságának a megfelelés a kritériuma, akkor ez még nagyon sok mindent jelenthet. Feigl például Schlickre hivatkozva a faktuális állítások igazságát abban látja, hogy egy mondat szavai (nevek, predikátumok) egy-egy értelmű (vagy legalább sok-egy értelmű) megfelelésben vannak az e szavak által denotált tárgyakkal, tulajdonságokkal vagy viszonyokkal. A hamisság viszont a szavak ekvivokális használatára, aminek következtében egy-sok értelmű megfelelés adódik a szavak és a szavak által denotált tárgyak, tulajdonságok vagy viszonyok között.¹³ Quine szerint viszont „a világ természete folytán az igazság rendszerint állításokhoz kapcsolódik. Pontatlan, de nem alaptalan közhely, hogy egy állítás igaz, ha megfelel a valóságnak, ha tükrözi a világot. Annak eldöntésére, hogy egy állítás igaz-e, arra az alapvető mód, hogy ilyen vagy olyan értelemben a világgal egybevetjük — vagy ami legközelebb fekvő, egybevetjük a világra vonatkozó tapasztalatainkkal.”¹⁴

Mi mármost a megfelelési reláció? A sokfajta megfelelési relációfogalom közül az igazságelméleten belül az a kettő releváns, melyeket Pitcher említ; 1. *A megfelelés mint korreláció.* A megfelelés mint korreláció egy rendezési reláció két halmaz elemei között; pontosabban, két valamilyen módon rendezett halmaz közötti rendezéstartó leképezés. Ilyen lehet pl. egy kölcsönösen egyértelmű halmazelméleti leképezés, ami létesíthető pl. a természetes számok halmaza és a páros számok halmaza között. Közelítőleg hasonló reláció lehet pl. a francia parlament és az NSZK parlament között; ez a két intézmény ugyan is párosítható egymással azon elv szerint, hogy hasonló a szerepük az állami életben. 2. *A megfelelés mint kongruencia.* Ha például veszünk két azonos nagyságú és alakú könyvet és egymásra illesztjük őket, akkor a kongruencia értelmében beszélünk megfelelésről. Ugyanilyen típusú megfelelésről beszélünk akkor is, ha két különböző ember egymástól függetlenül beszámol ugyanazon eseményről és beszámolójuk tartalma a legkisebb részletekig megegyezik. Ekkor is azt mondjuk, hogy a két beszámoló megfelel egymásnak, a kongruencia értelmében összhangban van egymással — egyeznek.

¹² Mihajlo Markovič: Az igazságról; „Magyar Filozófiai Szemle”, 1965/5, 897.

¹³ H. Feigl: The Origin and Spirit of Logical Positivism; „The Legacy of Logical Positivism” (Studies in Philosophy of Science), ed. by P. Achinstein and S. F. Barker, Baltimore 1969, 13—14.

¹⁴ W. v. O. Quine: „A logika módszerei”, Budapest 1968, 15.

A hagyományos korrespondencia elméletek megfelelésfogalma a korrespondencia második értelemben vett jelentése. Kimutatjuk, hogy a megfelelés effajta értelmezése olyan súlyos nehézségeket vet föl e fogalom alkalmazásával kapcsolatban, hogy legfeljebb a megfelelés gyengébb — azaz első — jelentése állhat fenn, vagyis az, hogy megfelelés van a korreláció értelmében az individuális állítások és a tények között. Ez utóbbival kapcsolatban viszont erősen kérdéses, hogy a megfelelés ez esetben betöltheti-e az igazság kritériumának a funkcióját.

A megfelelés hagyományos értelmezésének kritikája legpregnansabban a már említett Austin—Strawson vitában nyilvánult meg. Ezért nem tekinthetünk el a vita részletes ismertetésétől. Itt szeretnénk felhívni a figyelmet arra, hogy mivel az Austin—Strawson vitában megfogalmazott, a korrespondencia elméletre vonatkozó kritikával fő vonalaiban teljesen egyetértünk — és azt csak helyenként tartjuk kiegészítésre szorulóknak —, a megfelelési elmélet hagyományos értelmezéseinek kritikájánál ezen álláspont kifejtését fogjuk követni anélkül, hogy az esetleges kiegészítéseket külön jeleznénk. Nem tekintjük a koncepció megváltoztatásának, ha vitában kifejtett nézeteket néhol pontosabb matematikai fogalmakkal fejtjük ki — jöllehet a szerzők ezzel ritkábban élnek —, mert minket elsősorban úgyis az elvileg formalizálható rendszerek igazságfogalma érdekel.

Miután jeleztük azt, hogy a megfelelési reláció mibenléte függ attól, hogy mik között áll fenn a reláció, ezért elemzésünket két részre bontjuk. Először tárgyaljuk azt az esetet, amikor a viszony egyik pólusa a kijelentés, majd rátérünk arra a változatra, melyben a megfelelési reláció egyik pólusa az állítás.

(3.21) Kezdjük példakkal: „Igaz az, hogy kétszer kettő négy.” „Igaz, hogy Magyarországot 1944-ben megszállták a németek.” „Igaz, hogy Cézár átlépte a Rubicont, de hamis, hogy átkelt az Atlanti-óceánon.” Ezekben az állításokban az igaz és hamis melléknevek predikátumok, és ezeket az állításokat mint adatokat kezeljük. Nem azért adatok ezek, mert igazságuk nem kérdőjelezhető meg, hanem azért, mert példázzák, hogy az adott esetben miként használjuk az igaz és a hamis fogalmakat. „Az egyetlen fajta dolog, ami igaz vagy hamis lehet, a kijelentés és csakis ez, azaz az, amit hiszünk vagy nem hiszünk, amit kétségbe vonunk, vagy felteszünk.”¹⁵ Az említett tétel szerzője, Ducasse olyannyira a kijelentést tartja az igazság hordozójának, hogy az összetettebb emberi megnyilvánulásokat és magatartásokat is a kijelentésekre alapozva értékeli. Ha valaki megfogalmaz egy állítást, akkor az a kijelentés mellett egy attitűdöt is tartalmaz: az is benne van, hogy az illető milyen mértékben hajlandó hinni, amit mond. A vélemény itt egy kijelentésből, valamint a kijelentéssel szembeni vélekedő attitűdből tevődik össze. Ducasse szerint a vélemény is lehet igaz vagy hamis. Hamis a vélemény két esetben: ha van egy igaz kijelentésünk, de nem hajlunk arra, hogy higgyük; vagy, ha van egy hamis kijelentésünk, és hajlunk arra, hogy higgyük. A vélemény lehet igaz — az ellenkező két esetben. Szerzőnk erre egy egész bonyolult rendszert épít fel, melyet itt mesterkéltége miatt nem érdemes részletezni. Álláspontjával csupán illusztrálni kívántuk ennek a Fregére visszavezethető gondolatnak ad abszurdum vitt használatát.

Mint már jeleztük, az a gondolat, miszerint az igaz és a hamis a kijelentéshez

¹⁵ C. J. Ducasse: *Propositions, Truth and the Ultimate Criterion of Truth*; Ducasse: „Truth, Knowledge and Causation”, London 1968, 152.

tartozik, Fregétől származik. Szerinte az igaz és a hamis a mondatokra vonatkoztatás. A mondatot nem lehet felcserélni a kijelentéssel, mert egy komplex kifejezés referenciája csupán részeinek referenciájától függ. Ha valamely mondat egyedi fogalmait más ugyanolyan referenciájú, de különböző értelmű egyedi fogalmakkal helyettesítjük, akkor az egész mondat értelme (a kifejezett gondolat) megváltozik. A mondat igazságértékének azonban változatlanul kell maradnia; ezért a kijelentés az, ami az igazság és a hamisság hordozója.

Minden megfelelési elmélet, amikor megállapítja a megfelelési relációt, akkor utal arra, hogy a reláció egyik pólusán mindenképpen az áll, amit mondunk vagy gondolunk. De mit jelent az, hogy „amit mondunk vagy amit gondolunk”? Nézzük például a következő esetet. „Esik az eső.” Ez egy magyar nyelvű mondat. Nem ez az, amit igaznak mondtunk. Ha valaki azt mondja, hogy „It is raining”, vagy „il pleut”, vagy „es regnet”, akkor tudjuk, hogy ugyanazt mondta, amit a magyar nyelvű mondat kifejez. Tehát, az igazság hordozója nem a beszélő által kiejtett különböző mondatok, hanem az a valami, ami mindegyikükben közös. Mi ez a közös a különböző mondatokban? Az azonos tartalom. Tetszőleges számú, lehetséges, individuális gondolat tartalmát nevezzük kijelentésnek. A kijelentés az igazság vagy a hamisság hordozója.

Wittgenstein Platón nyomán feltételezte, hogy a kijelentések objektív entitások, mert ha több mondat ugyanazt fejezi ki, akkor kell lennie valaminek, amit kifejeznek. Ebből az adódik, hogy a kijelentés entitás, hiszen valahányszor egy személy gondol vagy hisz valamit, kell lennie valaminek, amit gondol vagy hisz.

Ezzel felvázoltuk a megfelelési elmélet azon változatának nem abszurd formáját, mely a reláció egyik pólusának a kijelentést tartja. A kijelentést objektív entitásként értelmező felfogással kapcsolatos nehézségek két csoportra oszthatók:

1. Ebben az esetben erős a kísértés arra, hogy a kijelentést megfosszák asszertív erejétől. Vizsgáljuk a következő formákat: „Az ajtó be van zárva.” „Be van zárva az ajtó?” „Az ajtó nincs bezárva.” „Zárd be az ajtót!” stb. Nyilvánvaló, hogy van valami közös mindezen formákban, mégpedig a formák mögött levő tartalom. Ebben a szemléletben lényegesebb az, hogy valaki állítsa, kérdezze, parancsolja azokat a cselekvéseket, melyeket az emberek végrehajtanak azáltal, hogy mondanak valamit, mint az, hogy ezek a cselekvések egy embertől függetlenül létező absztrakt entitásban misztikusan tesztet öltsenek, mégpedig anélkül, hogy performálnák őket. Ez a szemlélet azonban két ellenvetést is eredményezhet. Egy olyan, pusztán intelligibilis tartalom, mint az ajtó becsapása semmit sem állít és ezért nem lehet sem igaz, sem hamis. Igaz és hamis csak akkor lesz, ha valaki állítja vagy tagadja ezt a tartalmat. Ez az érvelés éppen attól fosztja meg a kijelentést, ami annak leglényegesebb funkciója, azaz attól, hogy ő az igazság hordozója. Ezt elkerülendő, a másik érv a következőképpen hangzik: Mind az állítás, mind a kijelentés lehetnek igazak, hiszen a kijelentés csupán az állításnak a tartalma. Pitcher kitűnő analógiát hoz erre.¹⁶ Egy formát használhatunk arra — mondja —, hogy segítségével csillag alakú tésztaakat vágjunk, és mind a tészta, mind pedig a forma csillag alakú lesz. Az igaz kijelentés éppúgy nem lesz azonos az igaz állítással, mint ahogyan a csillag alakú forma sem lesz azonos a csillag alakú tésztaival. Ez az ellenvetés elkerüli az előbbi nehézséget, de teljesen vi-

¹⁶ G. Pitcher: Introduction; „Truth”, ed. by Pitcher, id. kiad. 7.

lágos, hogy ekkor két radikálisan különböző entitás lesz az igazság hordozója: a kijelentés, illetve az állítás.

2. Sokkal súlyosabb nehézséggel állunk szemben abban az esetben, ha nem csupán azt vizsgáljuk, hogy bír-e a kijelentés asszertív erővel vagy sem. A nehézség abban áll, hogy még az asszertív erővel bíró kijelentéssel kapcsolatban is feltehető a kérdés: mi is ez az entitás? A legkézenfekvőbb lehetséges válasz a következő: a kijelentés azon individuális szavak vagy kifejezések jelentéseiből tevődik össze, mely szavak és kifejezések alkotják azokat a különböző mondatokat, melyek révén az adott kijelentést kifejezzük. Ezt a magyarázatot a következő érveléssel támasztják alá: a) A kijelentés elsősorban arra szolgál, hogy több azonos jelentéssel bíró mondatban kifejezze azt, ami bennük közös (pl. az „esik az eső” mondat különböző nyelveken); b) A kijelentés tehát mindazon mondatok közös jelentése, mely mondatok kifejezik ezt a kijelentést; c) A kijelentés azon individuális szavak vagy kifejezések jelentéseiből tevődik össze, melyek éppen a kijelentést kifejező mondatokat alkotják.

Ha feltételesen elfogadjuk ezt az érvelést — sőt még a platóni entitásként létező kijelentések létezését is —, akkor is fölmerül az a probléma, hogy mi lesz a helyzet ezen entitások kombinációival. Mi lesz a szabályokkal és a szabályok révén nyert komplex entitásokkal? Mik lesznek ezek a komplex entitások? Erre már végképp nincs felelet.

Teljesen szokásos és gyakori dolog, hogy különböző jelentésű mondatok ugyanazt fejezik ki. Például: Pista testvére azt mondja, hogy „bátyám beteg”. Ugyanennek a Pistának az anyja ugyanekkor azt mondja: „A fiam beteg.” Pontosan ugyanezen Pista fia, ugyanebben az időben azt mondja: „Apám beteg.” A fentiek értelmében mindhárman egyetlen és egy és ugyanazon kijelentést fejeztek ki, de erősen kétlem, hogy bárki is azt mondaná, hogy a három mondatnak ugyanaz a jelentése. Nem állíthatjuk, hogy egy mondat vagy a szavak jelentése, vagy értelme igaz lenne. Ebből látható, hogy a b) alatti érvelés hamis és mivel c) kizárólag b) következménye, következésképpen c) is hamis. Ha tehát a szavak jelentései nem a kijelentés alkotórészei, akkor mikből áll a kijelentés? Mik az alkotórészei annak a tartalomnak, amit mondunk? Az entitás elmélet erre semmiféle választ nem tud adni.

A megfelelési elmélet hívei közül éppen ezért sokan elvetik azt az álláspontot, mely szerint a kijelentés mint objektív entitás lenne az igazság hordozója. Egyesek úgy próbálják megoldani a problémát, hogy a kijelentések mentális — pl. lingvisztikai — entitások, mások pedig a kijelentést nem létező fikciónak tekintik, és helyébe a hitet, az ítéletet, az állítást teszik.

Láttuk, hogy a kijelentés entitásként való értelmezése megoldhatatlan nehézséget okoz a kijelentés és a valóság közötti viszony megállapításában. Kíséreljük meg mármost azt, hogy úgy beszéljünk a megfelelési relációról, mint amihez nem szükséges tisztázni a kijelentés természetét!

Pitcher az ezzel kapcsolatos nehézségeket úgy tárgyalja, hogy a megfelelést a kongruencia értelmében tekinti.¹⁷ Ha a hagyományos megfelelési elmélet állítja a kijelentés megfelelését a kongruencia értelmében, akkor világos az, hogy a kijelentés részeit legalább durván meg kell különböztetni egymástól, mivel a megfelelési viszony a kijelentés részei és a kijelentés által leírt tény részei között áll fenn, és a kijelentésnek mint egésznek is kongruensnek kell

¹⁷ I. m. 11–12.

lennie a ténnyel mint egészszel. Hogy mi a kijelentés egésze, arra — már láttuk — nem lehet választ adni. Megoldhatatlannak látszik az a probléma is, hogy hány konstituens alkot egy kijelentést. Éppígy megoldhatatlan probléma az is, hogy mik ezek az összetevők — miután kiderült, hogy a szavak jelentései nem lehetnek ezek.

Marad az egyetlen lehetőség. Feleltessük meg a kijelentés fő részeit a kijelentést kifejező mondat fő nyelvtani részeinek. Vizsgáljuk a következő esetet: „Macska van a lakásban.” A mondatnak három alkotórésze van, s a három alkotórésznek a következő szavak felelnek meg: „macska”, „lakás” és „— van —ban”. Gondoljunk ki egy tetszőleges idegen nyelvet. A nyelvvel kapcsolatban az az egyetlen követelményünk, hogy a fenti mondat az adott nyelvben egyetlen szóval legyen kifejezhető. A konstruált nyelv megfelelő egyszerűs mondata hangozzék így: „Macskalak.” Mondhatjuk-e azt, hogy az a személy, aki a konstruált nyelven azt mondja, hogy „Macskalak”, az egy olyan kijelentést fejez ki e mondattal, mely kijelentésnek egy alkotórésze van? Ha igen, akkor hogyan lehetséges az, hogy ennek a kijelentésnek, amit mi azzal a mondattal fejeztünk ki, hogy „Macska van a lakásban” három alkotórésze van? Talán hajlanánk arra, hogy azt mondjuk: a konstruált nyelven beszélőnek a kijelentése éppúgy három alkotórésszel bír mint a miénk, mert amikor azt mondja, hogy „Macskalak”, akkor azt akarja mondani, hogy „Macska van a lakásban”. Ez valóban így is van. Csakhogy: a konstruált nyelven beszélő emberünk éppoly joggal mondhatja a következő két lehetőséget: 1. Amikor ő azt mondja, hogy „Macskalak”, akkor ő ezen azt érti, hogy macskalak; és 2. amikor mi azt mondjuk, hogy „Macska van a lakásban”, akkor ezen mi is azt értjük, hogy macskalak.

Mit tehetünk a továbbiakban? Több lehetőség van. Először mondhatjuk azt, hogy a két mondat egy kijelentés, csak az egyiknek három, a másiknak pedig egy összetevője van. Ekkor a kijelentések azonossága semmiképpen sem alkotórészeik azonossága, hanem az általuk leírt tényeké vagy a dolgok állásáé. Ebben az esetben világos, hogy a mondatok referenciális azonosságáról van szó. Azonosságuk tehát csak annyi, hogy ugyanarra vonatkoznak, tehát ugyanazon tényállásra vonatkozó állító és tagadó mondat egyformán „meg fog felelni” annak, amivel relációban áll, tehát egyformán igaz lesz. Ekkor viszont két dolog megfelelése azt involválja, hogy megfelelő részeit párosítsuk. Ha ezután a két kijelentés egyike megfelel is a dolgok állásának, akkor is nehéz lenne megmutatni, hogy ez hogyan lehetséges. Legalábbis abban az esetben nehéz, ha valaki a tényt, vagy a dolgok állását olyan komplex entitásnak tartja, melynek meghatározott számú alkotórésze van. Az első lehetőséget tehát elvethetjük a következő érvelés alapján: az a kijelentés, hogy „Macska van a lakásban” leírja S_1 dolgok állapotát, vagyis azt, hogy macska van a lakásban, s ez a kijelentés háromelemű. A „Macskalak” kijelentés leírja S_2 dolgok állapotát, vagyis azt, hogy macskalak, s ez a kijelentés egyelemű. Ebben az esetben azonban S_1 és S_2 azonosítása circulus vitiosus-t jelent. A magyarázat rendkívül egyszerű, ti. a dolgok állapota csakis nyelvi eszközökkel ragadható meg. A két állapot azonosságát csak úgy állíthatjuk, hogy a két kijelentés tartalmát azonosnak mondjuk. Ezt azonban ebben az esetben — ex hipotesi — eleve feltettük. A másik lehetőség a következő volna: Mondhatnánk, hogy a két mondat ugyanazt a kijelentést fejezi ki, de nem állíthatjuk, hogy e kijelentés alkotórészeinek száma szükségszerűen kapcsolatban van bármely mondat alkotórészeinek számával. Ekkor azonban mit fe-

leltetünk meg és minek? És egyáltalán: hogyan határozhatjuk meg az alkotórészek számát? És végül a harmadik lehetőség: Mondhatjuk azt is, hogy az összetevők számának megállapítása semmiféle jelentőséggel sem bír, ekkor azonban a megfelelés mint kongruencia alkalmazhatatlan a kijelentés és tény viszonyának leírására.

Befejezésül hadd jegyezzük még meg, hogy amikor Pitcher azt próbálja kimutatni, hogy a kijelentések és a tények között nem állhat fenn a kongruencia értelmében vett megfelelés, akkor voltaképpen csupán a megfelelés gyengébb, a korreláció értelmében vett fogalmával operál, hiszen csakis az egy-egy értelmű hozzárendelés lehetetlenségét mutatja ki. Ez azonban számunkra elegendő, mivel ha a gyengébb értelemben (korreláció) nem lehetséges a hozzárendelés, akkor az erősebb értelemben (kongruencia) biztos, hogy nem lehetséges.

Ha a kijelentés lenne az igazság hordozója, akkor vagy kiegészítjük Frege elméletét a redundancia elmélettel, vagy fel kell adnunk azt az igazságkonceptiót, amelyik az igazságot és a hamisságot a kijelentéshez köti. A redundancia elmélet nélkül ugyanis nem lesz kritériumunk annak eldöntésére, hogy mely kijelentéseket tekinthetjük igaznak. A Frege koncepcióját alátámasztó érv, miszerint egy mondat értelmét meg kell határoznunk, azaz tisztáznunk kell, hogy milyen feltételek mellett lesz igaz, azt jelenti, hogy először ismernünk kellene a mondat értelmét és azután kellene alkalmaznunk kritériumokat arra vonatkozóan, hogy mikor lesz igaz.¹⁸

Kiderült, hogy a kijelentés — bármiképpen is értelmezzük — nem alkalmas arra, hogy az igaz és hamis terminusok kizárólagos hordozója legyen. Az igaz és hamis terminusok a megfelelési elméleten belül következésképpen nem a kijelentéseket illetik.

(3.22) Jól tudjuk, hogy az igaz szót sokféle mondatban, sokféle dolog kifejezésére használjuk. A megfelelési elmélet azon változatában, melyről e pont alatt szó lesz, leginkább a következő formákban használjuk: „Igaz az, hogy Péter magas”, „Ez az állítás igaz”, „Az ő állítása igaz”, „Az az állítás, hogy Péter magas, igaz” stb.

Az igaz leírások az igaz állítások, illetve állításhalmazok egyszerű változatai abban az értelemben, hogy ezek igaz válaszok. Ekkor azonban már nem kijelentésekről, hanem állításokról van szó. Soha nem azt mondjuk, hogy ennek a mondatnak vagy ezeknek a szavaknak a jelentése vagy értelme igaz. Ehelyett azt mondjuk, hogy az ilyen és ilyen értelemben vett szavak, illetve a szavak, ha ilyen és ilyen értelmet tulajdonítunk nekik, vagy így és így értelmezzük őket, akkor igazak.

Bizonyos értelemben a mondatokról is azt szoktuk mondani, hogy igazak. Azért bizonyos értelemben, mert ilyenkor mindig a mondatokban levő állításokról van szó. A mondat szavakból tevődik össze, az állítás pedig szavakkal fogalmazódik meg.

Egy mondatról mondhatjuk, hogy nem magyar mondat, vagy nem helyes magyar mondat, az állításra viszont azt mondjuk, hogy nincs magyarul megfogalmazva, vagy nincs helyesen magyarul megfogalmazva. Az állítást valaki vagy valakik kimondja vagy kimondják (megfogalmazza vagy megfogalmazták), a mondatot viszont használják. Azt mondhatom, hogy „ez az én állításom”, azt viszont nem mondhatom, hogy „ez az én mondatom”, legfeljebb

¹⁸ M. Dummet: Truth; „Truth”, id. kiad. 100.

azt, hogy „ez a mondat magyar, francia, vagy német nyelvű”. Ebből adódik az is, hogy egy és ugyanazon mondatot különböző állítások kimondására használhatunk. Például mondhatom én azt, hogy „Ez a dolog az enyém” és mondhatja ő is azt, hogy „Ez a dolog az enyém”. Ugyanaz a mondat nyilvánvalóan nem ugyanazt állítja. Beszélhetünk valamiről mint „állításról, hogy *S*”, de ha mondatról beszélünk, akkor azt mondjuk, hogy „*S* mondat” és nem pedig azt, hogy „a mondat, hogy *S*”.

Miután leszögeztük, hogy a megfelelést az állításra vonatkoztatjuk, felvetődik a kérdés, hogy mikor igaz egy állítás. Az erre adott válaszok meglehetősen eltérők egymástól. Tekintsük először Austin álláspontját.¹⁹ Röviden összefoglalva ez a következő: egy állítás igaz, ha megfelel a tényeknek vagy a dolgok állásának. Ez a válasz azonban Austin szerint az egész igazságelmélet közhelyek gyűjteményévé változtatja. Ha létezik nyelvi kifejezhető kommunikáció, akkor szükségesek olyan szimbólumcsoportok, melyeket a közlő vagy beszélő alkot, és amelyeket a hallgatók, akikhez szólok, megfigyelnek. Ezen kívül kell lennie még valaminek, amiről a szavak közölnek valamit. Ezt nevezhetjük a világnak. Semmiféle racionális érv nem szól az ellen, hogy a világ tartalmazza a szimbólumcsoportokat is, kivéve azt az aktuális állítást, amelyik a szóban forgó konkrét esetben a világról szól.

Különböztessünk meg kétfajta konvenciócsoportot. Az egyik csoport az ún. *deskriptív konvenciók* csoportja. A deskriptív konvenciók a szavakat (= mondatokat) korrelálják a világban található dolgok, események, situációk stb. típusaival. A másik csoport az ún. *demonstratív konvenciók*. A demonstratív konvenciók a szavakat (= állításokat) korrelálják a világban található történelmi situációkkal. „Egy állítást igaznak mondunk, ha a dolgok azon történelmi állása, mellyel az állítás a demonstratív konvenciók révén korrelációban van (az, amire az állítás ‚referál’) olyan típusú, mely típussal az állítás kifejezésére használt mondat deskriptív konvenciók révén áll korrelációban.”²⁰

Austin felfogása sokféle ellenvetést eredményezett. Mielőtt ezekre rátérnénk, menjünk egy darabig még tovább Austin gondolatmenetében, s csak ezután térjünk rá saját ellenvetéseinkre és másokéra e felfogással kapcsolatban.

Egy sor nehézség származik abból, ha a „tény” szót a történelmi eseményekre, situációkra, vagy általában a világra használjuk. A „tény” szót gyakran használjuk a következő kontextusokban: „A tény az, hogy . . .”; „A tény az, hogy *S*”; „Tény, hogy *S*”; „A tény, hogy *S* . . .” stb. A tény szó mindegyik változatban intuitíve azt sugallja, hogy jelentése annyi, hogy „igaz az, hogy *S*”. A tény szó használatából arra következtethetünk, hogy értelmezése kétféle lehet: 1. A „tény” szó csak alternatív kifejezése az „igaz állítás” kifejezésnek; 2. Minden igaz állításhoz található egy — az állításnak pontosan megfelelő — tény. Az első változat nehézségeket visz a koherencia és a formalista elméletbe, a második változat pedig ellentmondásokat eredményez a korrespondencia elméletben. Vagy azt tesszük fel, hogy az igaz állításokon kívül semmi sem létezik, pontosabban semmi olyan, aminek az igaz állítás megfelelhetne, vagy pedig az egész világ nyelvi megkettőzésekéből fog állni. Ha ugyanis egy állítás igaz, akkor léteznie kell a dolgok olyan állásának, mely az állítást igazgá teszi és ami egészében mégis különbözik a róla kimondott igaz állítástól. Éppígy természetes azonban az is, hogy a dolgok állását csak szavakkal tu-

¹⁹ J. L. Austin: Truth; „Truth”, id. kiad. 18—31.

²⁰ I. m. 22.

dom leírni. Azt a kifejezést, hogy „a tény az, hogy” olyan szituációkban használjuk, amikor negligáljuk a különbséget egy igaz állítás és azon dolgok állása között, melyre vonatkozóan az állítást igaznak tartjuk.

A megfelelés szó sokféle jelentése miatt ugyancsak nehézségeket okoz. A szavak (=mondatok) ugyanis és a szituáció-típusok közötti korreláció abszolúte és teljesen konvencionális, mert a szituáció-típusok leírására tetszőleges szimbólumokat használhatunk.

Az Austinnal szembeni ellenvetések ismertetése előtt még egy utolsó megjegyzés: sok nyelvi mondat állítás formáját ölti, mégsem tekinthetők igaznak vagy hamisnak, rendszerint azért nem, mert nem deskriptívek. Ilyen állításformát öltő mondatok az értékítéletek, a definíciók, a kalkulusokban használt változatok stb. Ezekről nincs értelme azt mondani, hogy megfelelnek a tényeknek.

Austin álláspontjával szemben a legerősebb — és általunk alapján helyesnek tartott — ellenvetéseket Strawson tette meg. Ennek ellenére bizonyos saját megfontolásokat bocsátanánk előre. Miért nem tartja a filozófusok egy része Arisztotelész álláspontját — miszerint arról mondjuk, hogy igaz, ami úgy van — kielégítőnek? Durván megfogalmazva azért, mert nem vagyunk képesek pontos kritériumokat adni arra vonatkozóan, hogy mi felel meg ennek a követelménynek. A korrespondencia elméletek mindegyike valamilyen megfelelési viszonyt tartja az igazságot a világ és a szavak között, és szavakon néha lingvisztikai, néha nem-lingvisztikai entitást értenek. A megfelelési elmélet legtöbb változata mégis lingvisztikai és nem-lingvisztikai terminusok közti viszonyról beszél. Ugyanakkor — mint Austinnál és másoknál láttuk — kimutatható, hogy nem lingvisztikai entitásokról szoktuk azt mondani, hogy igazak. Az, hogy mondunk valamit a világról, nem azonos azzal, hogy mit mondunk a világról. Igaznak azt tartjuk, amit mondunk, és nem csupán azt, hogy mondunk valamit. Ha az állítás igaz, akkor ezen nem azt értjük, hogy állítunk valamit, hanem azt, amit állítunk. Az állítások nem önmagukban léteznek, hanem beszédepizódok tartalmi, vagyis olyasmiké, amik állítva vagy tagadva vannak.

Próbáljuk megnézni, hogy mit is jelent az Austin-féle „konvenció-rendszerek” segítségével megállapított igazságfogalom. Van egy állításunk. Ezt úgy fejezzük ki, hogy egy bizonyos kontextusban használunk egy mondatot. A demonstratív konvenciók ezt a kontextusbeli mondatot X történelmi szituációba helyezik. A deskriptív konvenciók ugyanezt a kontextusbeli mondatot egy Y szituáció alá sorolják. Ha e kontextusbeli mondattal kifejezett állítást igaznak tartjuk, akkor ez Austin felfogásában azt jelenti, hogy XY típusú; vagyis az állítás igazsága abban a szituációban rejlik, amelyik ilyen típusú. Ez pedig ténykérdés, és nem csupán konvenció. Austin felfogása szerint azt állítani, hogy egy állítás igaz, még magáról az állításról sem mond közvetlenül semmit, hanem valahogy úgy néz ki, mintha azt mondanám, hogy egy bizonyos történelmi szituáció egy bizonyos típusú szituáció. Strawsonnak teljesen igaza van: azt mondani, hogy egy állítás igaz, ehhez nem elegendő csupán annyit mondani, hogy XY típusú, hanem szükséges hozzátennünk, hogy amint állítjuk, XY típusú; vagyis kapcsolat van aközött, hogy a történelmi szituáció ilyen és ilyen típusú és aközött, amit állítunk. Azt mondani, hogy egy állítás igaz, annyi mint azt mondani, hogy a dolgok olyanok, ahogyan az állítás állítja. Az a formula, hogy „ S állítás igaz” elsősorban azt emeli ki, hogy a dolgok olyanok, amilyeneknek S állítja.

Strawson Austin álláspontját illető kritikája rendkívül radikális, jöllehet a hagyományos megfelelési elméleteket illető nézeteik sokban hasonlóak. Teljesen igaza van Strawsonnak abban, hogy a megfelelési elméletet nem kijavítani, hanem elvetni kell. Strawson kritikájában világosan megmutatkozik az a körülmény, hogy — amennyiben a megfelelési viszony egyik oldalán az állítás áll — nem mindegy mi áll a megfelelési viszony másik oldalán: esemény, tény, a dolgok állása stb. A kijelentés esetében ez a körülmény még nem volt fontos, mert eleve nem tudtunk választ adni arra, hogy hány alkotórésze van a kijelentésnek és mik is ezek, tehát az összevetésre már eleve nem kerülhetett sor.

Mi Strawsonhoz hasonlóan értelmezzük Austin koncepcióját.²¹ Austin álláspontja szerint ugyanis egy állításról azt mondani, hogy igaz, csupán annyit jelent, hogy egy adott beszédepizód meghatározott konvencionális módon össze van kapcsolva valamivel a világban — azzal a megszorítással, hogy ez a világban levő valami nem lehet maga a beszédepizód.

Ha azt mondom valamiről, hogy az „az én állításom”, akkor ez két dolgot jelenthet: vagy azt, hogy én mondom azt, vagy azt, amit én mondok. Hogy „én mondok valamit”, az valóban egy beszédepizód, de amit mondok, az már nem. Ha azt mondom egy állításról, hogy az igaz vagy hamis, akkor az igaz és hamis jelzők csak arra vonatkoznak, amit mondtam, és nem arra, hogy én mondtam; tehát nem a beszédepizódra, hanem a beszédepizód eredményére utalunk. Amikor az igazságról vagy hamisságról beszélünk, az nem valamiféle beszédmód, hanem azt jelenti, hogy mondunk valamit, ami igaz.

Austin kimutatta, hogy egy és ugyanazon mondattal különböző állításokat tehetünk, és — bár explicite nem mondja ki — valószínűleg egyetért azzal, hogy különböző mondatokkal viszont kimondhatunk egy és ugyanazon állítást. Ezt az esetet illusztrálják a következő mondatok: Te azt mondd Pistáról, hogy „Ő beteg”; vagy én azt mondom Pistának, „Te beteg vagy”; és Pista azt mondja nekünk, vagy bármelyikünknek, hogy „Én beteg vagyok”. Ezek különböző mondatok, sőt különböző jelentésű mondatok, és mégis, minden egyes fenti mondat ugyanazt mondja ki, minden egyes ilyen mondattal ugyanazt állítjuk. És éppen ebben az értelemben mondjuk azt, hogy az állítások azok, amik igazak vagy hamisak lehetnek.

Az emberek akkor állítják ugyanazt, vagy — hangsúlyozottabban — akkor teszik ugyanazt az állítást, amikor az általuk használt szavak és mondatok a használt szituációkban olyanok, hogy logikai értelemben mindannyiuknak, de csakis együtt, vagy igaz vagy hamis állítást kell tenniük. A fenti példamondatokban Pista, te és én azért állítjuk ugyanazt, mert az általuk használt szavak és mondatok a fentebb leírt szituáció esetén ugyanazt mondták ki, egy és ugyanazon személyre vonatkozóan, egy bizonyos történelmi pillanatban. És bárki, aki alkalmazni fogja ezt a leírást ugyanezre a személyre, ugyanebben az időben, ugyanazt fogja állítani.

Mielőtt folytatnánk Strawson kritikájának ismertetését, felhívjuk a figyelmet a következőre: Strawson az állítások igazságára vonatkozóan egy referenciális azonosságot állapít meg, nem mond azonban semmit az állítás leíró részének azonosságáról. Ha álláspontját integrálni kívánnánk abba a koncepcióba, amelyik a megismerést orientációs tevékenységi formának tekinti, akkor a Strawson által leírtak azt jelentik, hogy a különböző jelentésű mon-

²¹ P. F. Strawson: Truth; „Truth”, id. kiad. 33.

datok által kifejezett, egyformán igaznak tekintett állítás leíró része azért azonos, mert mindegyikük ugyanazt az információt szolgáltatja, hasonló személyeknél hasonló történelmi szituációkban hasonló cselekvési reakciókat vált ki. Tehát orientációs funkciójuk és értékük meghatározott szituációban, meghatározott körben és meghatározott személyek esetében azonos.

Miután mind Austin, mind pedig Strawson az állítást tartják igaznak vagy hamisnak, a továbbiakban azt a formát kell elemezni, amelyik az adott példamondat esetében így hangzik: „Az az állítás, hogy Pista beteg, igaz.” Austin szerint ha valaki ugyanarra a személyre használja az adott leírást, mint én vagy te, amikor kimondjuk azt, hogy „Pista beteg”, akkor az ily módon kialakult beszédepizód az, ami igaz lehet. Igen ám — veti közbe Strawson —, de ez az elemzés csak akkor lenne plauzibilis, ha az „igaz” nyelvtani alanyai általában olyan szavak vagy kifejezések lennének, melyek a partikuláris, egyedileg datálható beszédepizódokra vonatkoznának, azaz referenciájuk általában beszédepizód lenne. Erről azonban szó sincs. Az olyan jellegű kifejezések, mint „amit mondtak”, egyáltalán nem datálhatók, jóllehet annak, amit mondtak számos konkrét kimondása már datálható. A probléma ott van, hogy a következő forma, azaz „az állítás, hogy p ” nem alkot eseményt, tehát se nem lokalizálható, se nem datálható.

A továbbiakhoz azonban most már elengedhetetlen tisztázni, hogy miknek kellene megfelelniük az állításoknak. Nézzünk ismét példákat: „A kutya bolhás”, „A férfi, akivel vacsorázott, magas, jól öltözött és hibátlan kiejtéssel beszélő személy volt”, „A szoba, melyben lakott, kellemes és csendes” stb. Ha ilyen mondatokat használunk, akkor egy meghatározott dologra vagy személyre utalva olyan állításokat teszünk, melyekkel az a szándékunk, hogy jellemezzük, bemutassuk vagy leírjuk azt. A referencia, melyre az állítás vonatkozik, lehet helyes vagy helytelen. A leírás lehet megfelelő vagy nem megfelelő, illő vagy nem illő arra a személyre, akire alkalmaztuk. Ha a referencia helyes, akkor fennáll egy konvencionálisan megállapított viszony az ily módon használt szavak és azon dolgok vagy személyek között, amikre vagy akikre az állítás utalt. Ha a leírás helyes, akkor fennáll egy konvencionálisan megállapított viszony a leírásban használt szavak és a referált dolgok vagy személyek típusai között. Az állítás így tartalmaz leíró és referáló kifejezéseket, mely kifejezések logikai szerepe különböző. A leíró és referáló részek különbözőképpen viszonyulnak az állítás objektumához. Az állítás nem azonos sem a leírással, sem a referálással. Az állítás a referálás és a leírás összekapcsolása. Az állítás részei éppúgy nem azonosak a mondatrészekkel, vagy ha tetszik a beszédepizód részeivel, mint ahogy maguk az állítások nem azonosak a mondatokkal vagy a beszédepizódokkal. Amire, vagy akire az állítás referáló része vonatkozik, és amire vagy akire az állítás leíró része illik vagy nem illik, arról szól az állítás.²²

Semmi más nincs a világban azon kívül, hogy az állítás valami módon önmagával van viszonyban, vagy ettől eltérő módon az állítás különböző részei azzal vannak viszonyban, amiről az állítás szól. Az effajta relátumnak a létét feltételezni azonban logikai abszurditás, hogy úgy mondjuk, kategóriahiba. Az a követelmény viszont — és mi mást követelne a megfelelési elmélet —, miszerint ilyen relátum létezik, éppen azt teszi kötelezővé, hogy a világban

²² I. m. 36.

kell lennie valaminek, ami az állítást igazzá teszi, vagy, aminek az állításnak meg kell felelnie, ha igaz.

A relátum létezésének logikai abszurditása miatt van az, hogy sohasem mondjuk az állításról, hogy megfelel a dolgoknak vagy személyeknek, legfeljebb azt, hogy megfelel a tényeknek. A személyek és a dolgok biztosan nem lehetnek olyan valamik, amik igazzá tesznek egy állítást. Például az az állítás, hogy „A kutya bolhás”, nem a kutyától lesz igaz, hanem igazzá a kutyának az az állapota teszi, amit mondtunk, azaz a tény, hogy a kutya bolhás.

A tények és a szituációk azonban nem a világhoz tartoznak, míg a dolgok és az események valóban a világ részei. Miért tartoznak az utóbbiak a világhoz, s miért nem tartozhatnak az előbbieket a világhoz? Pontosabban: hogy hova tartoznak a tények, arról a vélemények megoszlanak. Tekintsünk most ezen álláspontok közül — röviden összefoglalva — néhányat.

Ducasse szerint a tény nem olyan valami, amihez az igaz kijelentés bármilyen értelemben is igazodnék. A tény ugyanis maga is csak egy igaz kijelentés.²³ Következésképpen van azért valami, ami megfelel a ténynek, ez azonban csupán egy episztemikus attitűd. Ezért a tényhez való igazodás vagy nemigazodás azt jelenti, hogy hisszük a gondolatot vagy kételkedünk benne.

Karl Popper²⁴ sajátos kontextusban — álláspontunk az övéhez nagyon közel áll — beszél a tényekről. A világ leírható nyelvünkön — mondja —, és ha bennünket a világ leírása érdekel, akkor fontosak a tényszerű leírások. A tény azonban nem a világban található. Álláspontjának illusztrálásaképpen gondoljunk el egy olyan leíró állítást, amelyik megállapítja azt a tényt, hogy ebben a szobában nincsenek hermafroditák. E tény se nem része, se nem eseménye a világnak. Nem is lingvisztikai entitás. „A tények a valóság és a nyelv valamilyen közös termékei, a tény a deskriptív állítások által rögzített valóság.”²⁵ Ha nyelvi eszközökkel írunk le újfajta tényeket, akkor ezek a nyelvi eszközök metafizikai értelemben vett konstitúciót). Gondoljunk el, hogy ma egy teoretikus magyarázat megmagyaráz egy száz évvel ezelőtti, vagy még régebbi tényállást, pl. kiszámítja egy bolygó száz évvel ezelőtti — és azóta megváltozott — pályáját. Világos, hogy a ténynek egy bizonyos értelemben már száz évvel ezelőtt is léteznie kellett, jöllehet a mai teoretikus magyarázat még senkinek a fejében sem született meg. Ezért pontosabb azt mondani, hogy nem a tényállás létezett, hanem egy fizikai esemény, mert az események természeti folytonosságából mint tények vagy tényállások még nem különültek el, és tényé csak akkor változott, amikor az adott eseményt vagy eseményeket leíró teoretikus magyarázat valamiképpen rögzítette azt.

Jól gondoljuk meg, mennyire fontos mozzanat ez. Ha Poppernek igaza van — és álláspontja ellen rendkívül nehéz érvelni —, akkor a megfelelési viszony biztosan nem szolgálhat az állítás igazságának kritériumául. Ebben az esetben ugyanis az állítás és a tény megfelelése semmiképpen sem jelenti az állítás és a valóságos események vagy dolgok megfelelését. Ilyenkor egy lehetőség marad a korrespondencia reláció fennállására, az ún. „szemantikai meg-

²³ C. J. Ducasse, i. m. 154.

²⁴ Karl Popper: *Why are the Calculi of Logic and Arithmetic Applicable to Reality?; „Conjectures and Refutations”*, London 1963, 214.

²⁵ Uo.

felelés". Mint látni fogjuk, a szemantikai megfelelés valóban az állítások igazságfeltételét alkotja, korántsem jelent azonban igazságkritériumot, ami annyit jelent, hogy nem biztosítja a megbízható ismeretek kiválasztásának önmagában elégséges feltételét.

Hasonló érvelési vonalon halad tovább Strawson Austin-kritikája is. Érvelésének ismertetését azon a ponton hagytuk abba, ahol megállapítja, hogy a személyek és a dolgok biztosan nem olyasmik, amik igazzá tesznek egy állítást, azaz „A kutya bolhás” állítás nem a kutyától lesz igaz, hanem a kutyának az állításban kimondott állapotától, miszerint a kutya bolhás. Miután Strawson kiszűri a valóságos dolgokat és eseményeket mint olyanokat, amik igazzá tehetik az állítást, egyetlen dolog marad, ami az állítást mégis igazzá teheti, nevezetesen az állított tény. De a tény, amit állítottak, nem valami a világból. A tény nem objektum és nem is objektumok komplexuma. *Az állítás valóban objektumokról szól, de tényeket állít.* Austin éppen azért, mert nem különbözteti meg az állítás referáló és leíró részét, elmosza a tény és az objektum különbségét, és a „tény” szót úgy használja, mint egy olyan rendkívül általános kifejezést, amelyik alkalmas olyan szavak helyettesítésére, mint dolgok, események stb. Az a dolog vagy személy, amire az állítás vonatkozik, az állítás referáló részének materiális korrelátuma; az a valami (tulajdonság, állapot stb.), amiről az állítás azt mondja ki, hogy a referált dologhoz vagy személyhez tartozik, az állítás leíró részének pszeudo-materiális korrelátuma. A tény viszont az állításhoz mint egészhez tartozik, az állítás egészének pszeudo-materiális korrelátuma. Ha valaminek megfelel az állítás, akkor ennek az állítás egészéhez tartozó pszeudo-materiális korrelátumnak felel meg.²⁶

Tehát a tények azok, amiket az állítások — ha igazak — állítanak, de az állítások nem a tényekről szólnak. Jelenti-e ez azt, hogy azonosíthatjuk aényt az igaz állítással? Nem. Elsősorban azért nem, mert a két kifejezés — mármint a „tény” és az „igaz állítás” — a nyelvben különböző szerepet tölt be, ami azonnal kitűnik, amint megpróbáljuk felcserélni őket egy adott kontextusban. Néha persze a különbségek nüansznyiak. Az „igaz” szó egy — már ismert — akár visszafelé, akár előre látható tényleges állítás megtételére vonatkozik, míg a „tény az, hogy” kifejezésben az állítás megtételének szükségességén van a hangsúly, előkészít valamire, ami még nem feltétlenül nyert megfogalmazást. Austin — Strawsonnal ellentétben — nem a nyelvben játszott különböző szerepük miatt különbözteti meg a tényeket az állításoktól, hanem elsősorban amiatt, mert — véleménye szerint — az állítás valami a világban, egy beszédepezód, a tény pedig valami más a világban, méghozzá valami olyasmi, aminek az állítás megfelel, vagy amiről az állítás szól. Az olyan kifejezések, mint „a dolgok állása” vagy „a szituáció” nem dologi, hanem tényhalmazok. Ezek a kifejezések csupán arra utalnak, hogy összetett tény-nyel állunk szemben.

Most válaszolhatunk arra a korábban felvetett kérdésre, hogy miért csupán a dolgok és az események tartoznak a világhoz, és miért nem tartozhatnak oda a tények és a szituációk.

Strawsonnak igaza van abban, hogy Austin a „tény” szót indokolatlanul és rejtve felcseréli a „tulajdonság” szóval. A térkép és a fénykép bizonyos értelemben megfelelnek a tájnak, de a fényképek és a térképek mégsem úgy igazak, mint az állítások. Pontosabban nem is mondjuk rájuk, hogy igazak.

²⁶ P. F. Strawson, i. m. 38.

Ez azzal magyarázható, hogy a fénykép, illetve a térkép viszonya ahhoz, aminek a fényképe, illetve a térképe, nem teljesen (a térkép esetében), illetve egyáltalán nem (a fénykép esetében) konvencionális viszony. Vagyis az igaz állítás és a hű másolat alapvető különbsége az, hogy az előbbi konvencionális, az utóbbi pedig nem konvencionális reláció. Valóban nem mondjuk azt a térképre és a fényképre, hogy igaz, míg az állításra mondjuk. Ennek oka azonban nem az Austin-féle magyarázatban rejlik. Az „angol miniszterelnök” kifejezés és az angol miniszterelnök közötti reláció konvencionális. Mégis, ha valaki egy állításon, sőt, bármilyen kontextuson kívül mondja ki ezt a kifejezést, eszünkbe sem jut azt mondani, hogy igazat vagy hamisat szólt. A valaki „fényképének lenni” vagy valami „térképének lenni” tulajdonság olyan viszony, mely viszonynak a megfelelő relatívumai a fényképtől és a térképtől különböző valóságos, azaz a világban levő entitások. A korrespondencia elmélet fő hibája nem az, amit Austin bírál, vagyis a nem-konvencionális viszonyoknak teljességgel konvencionális viszonyokkal történő helyettesítése, hanem az, hogy hibásan értelmezi az állítás és a tény közötti relációt, vagyis úgy, mintha az a világban levő események és dolgok, illetve ezek komplexumai közötti viszony lenne. A megfelelési elmélet hívei szerint ugyanis az állítás leírja azt, ami az állítást igazzá teszi (a tényt, a szituációt stb.), mégpedig oly módon, hogy egy deskriptív predikátumot használ a dolog leírására, illetve egy referáló kifejezést arra, amire vonatkozik. A világban levő eseményeket lehet datálni és lokalizálni, és a dolgokat is lehet legalább lokalizálni. Azokat a tényeket azonban, melyeket az állítások — ha igazak — állítanak, sem datálni, sem lokalizálni nem lehet. Hogyan lehetnének akkor a világban?

Austinnak abban persze igaza van, hogy vannak olyan konvenciók, amelyek nyelvünk szavait korrelálják a világban található dolgokkal vagy eseményekkel. A tény szó azonban, éppúgy mint az „állítás” és „igaz” szavak, bizonyos típusú szó — világ kapcsolatot jelez. Bármiféle kommunikációs viszonyban az olyan szavak előfordulása a társalgás során, mint „tény”, „állítás”, „igaz” stb., azt jelzi, hogy létezik egy meghatározott fajta nyelvhasználati mód, mely az adott nyelvben olyan orientációs értékkel bír, hogy nélküle az adott nyelv alkalmatlan lenne az ismeretek differenciálására.

Ha a tények eszerint nem a világban vannak, és bizonyos értelemben beszélünk az állítások tényeknek való megfeleléséről, akkor világos az, hogy az állítás igazsága nem lehet egy tisztán konvencionális viszony, azaz olyan viszony, melyet akaratlagosan megváltoztathatunk. Austin ugyanis összekever két teljesen különböző dolgot. Az egyik az, hogy melyek a szemantikai feltételei annak, hogy egy bizonyos állítást igaznak mondjunk. A másik az, hogy mit állítunk akkor, amikor egy bizonyos állításról azt mondjuk, hogy igaz. Tegyük fel, hogy X személy állít valamit és egy másik Y személy kijelenti, hogy X állítása igaz. Természetesen ahhoz, hogy Y személy állítása igaz legyen, az szükséges, hogy X fenti állításában használt szavak meghatározott konvencionális, pontosabban szemantikai viszonyban legyenek a világgal. Ez azonban nem elég, hanem még az is szükséges, hogy a használt lingvisztikai szabályokat mind X, mind Y kötelezően betartsa. Ha Austinnak teljesen igaza lenne abban, hogy egy állítás igazságát kizárólag az általa említett konvenciótípusok relációba hozásával el lehetne dönteni, akkor vagy arról lenne szó, hogy az állítást kimondó által használt szavak jelentéséről beszélünk, amikor az igaz szót használjuk, vagy pedig arról, hogy azt mondjuk: az állítást kimondó helyesen használta az általa használt szavakat. De korántsem

ezt tesszük. Valóban akkor használjuk az igaz szót, pontosabban akkor jellemzünk egy állítást az igaz szóval, amikor Austin szemantikai feltételei teljesülnek, de az „igaz” szó állításra való alkalmazásakor nem azt állítjuk, hogy ezek a szemantikai feltételek teljesülnek. Austin helyesen írja le azokat a feltételeket, amelyek szükségesek ahhoz, hogy joggal mondhassuk egy állításról, hogy igaz. Ez azonban nem jelenti azt, hogy azzal, miszerint az állítás „igaz”, az általa megadott feltételek teljesülését állítjuk. Következésképpen, ha az állítás igazságáról akarunk beszélni, akkor a helyes kérdés az, hogy mikor alkalmazzuk az „igaz” szót egy állításra, nem pedig az, hogy hogyan használjuk az „igaz” szót. Gondoljuk el, hogy valaki ezt mondja: „Az utolsó néhány évben romlik a mezőgazdaság termelékenységése, és ezért az adott gazdaságirányítási rendszer a felelős.” Vajon az állítás első felét alkotó tény akaratlagosan, nyelvi konvenciók miatt megváltoztatható? Nyilvánvalóan nem.

Bár mind Austin, mind Strawson koncepciója az állításhoz fűzi az „igaz” terminus használatát, az utóbbi mozzanat miatt mégis fölmerül az a probléma, hogy vajon mindig az állításról van-e szó? Warnock²⁷ még egy érveléssel alátámasztja az igazságelmélet állításcentrikusságát. Strawson álláspontjából — mondja Warnock — még nem következik az, hogy az állításról állítunk valamit, amikor igaznak mondjuk. Tegyük fel, hogy erősen esik az eső és A, B, C, D és E személyek látják ezt. A következő állításokat teszik. A: „Erősen esik.” B: „Igen.” C: „Valóban.” D: „Egyetérték.” E: „Igaz.” Strawson álláspontjából mármost csak az következne, hogy ezek a verbálisan teljesen különböző kifejezések, a lényegét illetően azonban ugyanazt mondják, mint A, és jelzik is egyetértésüket A-val.²⁸ Strawson szerint a hangsúly azon van, hogy lényegileg ugyanazt mondják, nem pedig azon, hogy újabb állítást tettek A állításáról. De nem csupán grammatikailag különböző mondatokat használnak — fűzi tovább Warnock — és nem is csak egyetértenek az állítást kimondó személlyel, hanem különbözőképpen értenek vele egyet. A mondatokban érzelmi és egyéb attitűdjeik is kifejeződhetnek, és emiatt használnak különböző kifejezéseket. Az állítás nemcsak állít valamit, hanem mindig valahogyan állít valamit. Ez a mozzanat magyarázza, hogy miért az állításról teszünk állítást azzal, amikor igaznak minősítünk egy állítást, sőt nem csupán magyarázza, hanem kimondottan lehetetlenné teszi, hogy ne erről legyen szó.

Warnock Strawsonnal szembeni ellenvetése nem megalapozott, de felhívja a figyelmet egy ez ideig tisztázatlan problémára. A probléma azonban nem az, hogy vajon az „igaz” terminust az állításra alkalmazzuk-e vagy pedig másra, hanem az, hogy az alkalmazás újabb állítást jelent-e.

Warnock nem választja el egymástól az állítás két értelmét: az állítást abban az értelemben, amit mondunk és az állítást mint beszédepizódót. Az utóbbi arra a kérdésre ad választ, hogy mit tesz az, aki azt mondja egy állításról, hogy igaz. Nyilvánvalóan állít valamit az állításról. Ennyiben az „igaz” terminus állításra való alkalmazása valóban állítást tesz egy állításról.

Ettől különböző kérdés azonban az, hogy mit mond ki egy olyan állítás, amelyik azt mondja, hogy egy állítás igaz. Valamely állítás igazságáról tett állítás nem jelent állítást a szó azon értelmében, melyben kikötöttük, hogy

²⁷ G. J. Warnock: *A Problem about Truth*; „Truth”, id. kiad. 58.

²⁸ P. F. Strawson: *A Problem about Truth — A Reply to Mr. Warnock*; „Truth”, id. kiad. 68 — 72.

az állítás nemcsak referáló, hanem leíró résszel is bír. Mint kimutattuk, az „igaz” és a „hamis” terminusok csakis az olyan állításokhoz tartoznak, melyeknek leíró és referáló részük egyaránt van. Mint látni fogjuk, valamely állítás igazságáról tett állítás metanyelvi állítás, mellyel szemben nem támaszthatók tárgynyelvi követelmények, így nem követelmény vele szemben az, hogy leíró része is legyen. Nincs is. Egy állítás „igaz” jelzővel való ellátása nem ír le semmit, és így ezt az állítást már ismét nem lehet ellátni az igaz jelzővel. Ha mégis ellátnánk, akkor egy olyan végtelen regresszushoz jutnánk, amelyik éppen azt a funkcióját veszítené el, hogy elválasztja egymástól a megbízható és a nem-megbízható ismereteket. Egy állítás igazságát kimondó állításnak biztosan van referáló része (ti. maga az állítás, melyről kimondjuk, hogy igaz vagy hamis). Az igazságot kimondó állítás a leíró rész helyett értékelő részt tartalmaz, amelyik azt mondja ki, hogy a megfelelő tény (azaz az eredeti állítás referátumát) az állítás megbízhatóan írta le, azaz azt, hogy az állítás informatív és orientatív értékű. Hogy mit jelent a megbízható leírás, azaz mely feltételek szükségesek és elégségesek ahhoz, hogy egy állítást igaznak mondjunk, azt maga a metaállítás nem mondja ki. Ezekre a feltételekre mind ez ideig csak negatív választ kaptunk, ti. hogy a megfelelési reláció semmilyen értelemben nem alkalmas e feltételek megadására.

Warnock csakis az állítás első, azaz beszédepizód értelmével operál, és teljességgel figyelmen kívül hagyja az állítás második értelmét, azaz azt, hogy mit mond ki az állítás. Őt elsősorban az állító leírást illető attitűdje érdekli. Ez viszont nem az, amiről Strawson beszél.

Ebben a fejezetben megkíséreltük kritikailag áttekinteni az igazságfogalom intenziójára vonatkozó különböző hagyományos és újabb keletű felfogásokat.

Az igazság intenziójának megadása az igazságkritériumok megadását jelenti. Igazságkritériumról akkor beszélünk, ha meg tudjuk adni annak szükséges és elégséges feltételeit, hogy mikor mondunk egy állítást megbízhatónak. A szükséges feltételeket nevezzük *igazságfeltételeknek*. Ha adva vannak az igazságfeltételek, akkor még nincs adva az *igazságkritérium*, melynek általánosnak és egyértelműnek is kell lennie.

Az igazságkritérium kijelölésére adott elméleti válaszok közül kettő számára ez a probléma ilymódon fel sem vetődik. Hogy a pragmatizmus számára miért nem vetődik fel, az a pragmatizmus elemzéséből egyértelműen kiderült. A koherencia elmélet számára viszont azért nem vetődik fel, mert az igazság és az érvényesség itt nem két különálló probléma, és az ismeretek érvényesítése szükséges és elégséges feltételeikkal együtt ex hipotesi adott.

A szükséges és elégséges feltételek megadásának nehézségei igazán a megfelelési elmélet különböző változataiban kerülnek előtérbe.

A megfelelési elméletek mindegyike az igazságkritérium megadásának igényével lép fel. Bármiféle igazságkritérium létezését akkor érdemes állítani, ha az állítások valamely nagy csoportja számára kijelölhető általános és egyértelműen a szükséges és elégséges feltételek. Megelégedhetünk a feltételek kijelölhetőségének elvi lehetőségével, s nem szükséges ragaszkodnunk mindig a tényleges kijelöléshez. Az azonban követelmény, hogy ha egy állítás igaznak bizonyul, akkor az igazságkritérium teljesüljön. Mindenfajta korrespondencia elmélet a megfelelés ilyen vagy olyan értelmét teszi meg igazságkritériumnak.

Az ismertetett korrespondencia elméletek kritikájából láthattuk, hogy ezek

a koncepciók nem tudtak megadni ilyen igazságkritériumot, bár közülük egyesek megadtak bizonyos igazságfeltételeket.

A korrespondencia elmélet észlelésre alapozó változata semmiféle megfeleltetést nem tudott létrehozni az észlelési állítások és azon entitások között, melyeket az észlelési állítások által kifejezett észlelések tartalmaznak. Az észlelési elmélet behaviorista változata egy rendkívül erős megfelelési típust tett meg igazságkritériumnak: a struktúrák megfelelését. Ez azt jelentette, hogy reális struktúrák valamilyen módon rendezett halmazát kísérelte meg összevetni az észlelés mint emberi tevékenység valamilyen módon rendezett halmazával. A kétfajta struktúra között — ezen elmélet szerint — izomorf leképezés létesíthető. Az izomorf leképezés már fogalmilag is lehetetlen volt, miután nem adható meg olyan invertálható függvény, amelyik az egyik struktúra műveleteit az izomorfia követelményeinek megfelelően vinné át a másik struktúra műveleteibe. Kiderült az is, hogy legalább annyi probléma van az elemek és a relációk egyértelmű megfeleltetésével is. Az észlelés azonosságelméleti változata már megelégedett az egyértelmű hozzárendelés megvalósíthatóságának követelésével a meghatározott típusú neurofiziológiai állapotok és az észlelt objektumok között. Ez a hozzárendelés megvalósíthatónak tűnt, de ebben az esetben is kiderült, hogy az észlelést kifejező észlelési állítások és az észlelés objektuma között már nem létesíthető ilyen megfelelés.

A kognitív korrespondenciát valló elméletek két típusát vizsgálva ugyancsak negatív eredményre jutottunk az igazságkritérium megadhatóságát illetően. A kijelentés változat esetében azt sikerült kimutatnunk, hogy a kijelentés mint entitás és a valóságos entitások között nem létesíthető strukturális leképezés, jóllehet ez a behaviorista változattól eltérően gyengébb követelményekkel lépett fel, ti. nem izomorf, csupán homomorf leképezést igényelt. Az állítás-változat esetében ugyancsak kitűnt, hogy a megfelelés leggyengébb értelme (a nem kölcsönösen egyértelmű megfelelés) is csak akkor valósítható meg, ha az állítás által leírt tényt éppolyan objektív entitásnak tartjuk, mint azt a dolgot, amiről az állítás szól. A tény elemzéséből viszont kitűnt, hogy a tény nem kezelhető ily módon.

Tegyük fel most egy pillanatra, hogy elvileg létesíthető lenne az állítások és valóság között valamiféle megfelelés. Vajon igazságkritérium lenne-e ez? Vajon külön indoklás nélkül bizton rámondhatnánk-e az ilyen állításra, hogy megbízható ismeretet képez? És ha igen, miért? Az igazságkritérium megadásakor ekkor is elsősorban arra kellene választ adnunk, hogy miért az ilyen megfeleléseket kielégítő állítások nyújtanak megbízható ismereteket. Ha nem indokoljuk azt, hogy a megfelelés ténye miért tesz orientatívabb értékűvé valamely állítást egy másikhoz képest, akkor könnyen eljuthatunk addig az abszurd következtetésig, hogy egy állítás tetszőleges szabály alá történő sorolása ugyancsak megbízható ismeretet nyújt. Ha nem a megfelelési terminusra adunk indokolást, hanem arra, hogy egy állítás megfelelési viszonyban áll valamivel, akkor a megfelelést semmiféle kitüntetett szerephez nem juttatuk másfajta relációkhoz képest.

Jóllehet a korrespondencia elméletek egyike sem vezetett el az önmaguk által felállított követelményhez, azaz az igazságkritérium megadásához, *egynémely változatuk azonban feltétlenül kidolgozott bizonyos fajta igazságfeltételeket.* Ilyen igazságfeltételek voltak például az észlelési állításokra vonatkozóan azok az egyértelmű hozzárendelések, melyek a megfelelő neurofiziológiai állapotok és az észlelt objektumok között állnak fenn. Ilyen igazságfeltételek voltak az

állítások esetében Austin szemantika konvenciói. Ilyen igazságfeltétel volt az, hogy az állítások tényekről szóljanak. Az igazságfeltételek azonban a korrespondencia elméletek egyikében sem rendeződtek el és nem integrálódtak valamiféle ismeretelméletbe, pedig csak egy utóbbi biztosíthatná azt, hogy az igazságfeltételek valóban egy állítás igazságának szükséges feltételei, s ne önkényes követelmények legyenek.